

УДК 32:316.72

Засади типології національної політичної культури

Олег Рудакевич,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та політології
Тернопільського національного
економічного університету

У статті розкрито авторські підходи до типології національної політичної культури. Визначено критерії, що відображають сутнісні риси національних спільнот та ідентифікують типологічні ознаки політичної культури. На цій основі охарактеризована українська політична культура.

Ключові слова: національна політична культура, критерії типології національної політичної культури, тип національної політичної культури.

The author's point of view towards typology of national political culture is revealed in the article. Criteria that reflect essential features of national communities and identify typological features of political culture are defined in the article. Ukrainian political culture is characterized due to these foundations.

Keywords: national political culture, criteria for typology of national political culture, type of national political culture

Важливим способом проникнення в сутність тієї чи іншої політичної культури є її типологічна ідентифікація. На вибір критеріїв типології вирішальним чином впливає специфіка політичного суб'єкта, який є творцем, носієм і користувачем політичної культури – суспільного класу, етнічної групи, нації в цілому. Однак логічно припустити, що в типології національної політичної культури доречним є використання також універсальних критеріїв розрізнення культурних феноменів, які пов'язані з сутнісними ознаками політики, суспільно-політичних станів, процесів, історичних епох тощо.

Політична наука нагромадила певний досвід обґрунтування загальних типологій політичної культури. Г. Алмонд, зокрема, використовуючи такі типологічні ознаки як історичний тип суспільства, в якому функціонує політична культура, рівень її модерності, гомогенності, конфліктності, відповідності політичному режиму та географії поширення, виокремив чотири типи політичних культур: англо-американський, континентально-європейський, тоталітарний індустріальний, доіндустріальний змішаний. Ці типи, як і обґрунтовані ним та С. Вербою парохіальний, підданський та активістський ідеальні різновиди політичних культур, поєднання яких характеризує реальне політичне життя (в тому числі у формі так званої «громадянської культури») набули нормативного характеру в політологічній літературі [5, р. 16-19; 337-374].

У. Розенбаум, творчо розвиваючи ідеї Г. Алмонда щодо політичних субкультур, виділив «фрагментовані» та «інтегровані» типи політичної культури. «Фрагментована політична культура, – зазначив він, – є культурою, в рамках якої в населення відсутня згода щодо шляхів розвитку суспільства» [7, р. 37]. Вона характерна для країн з істотним соціальним, етнонаціональним та конфесійним плюралізмом, що обумовлює конфліктність у процесі формування націй. Моделюючи політичну культуру США, Д. Елазар виокремив у її структурі індивідуалістичну, моралістичну й традиційну політичні субкультури, синтез яких і сформував політичну культуру цієї країни [6, р. 258]. Російський учений К. Гаджієв вважає доцільним виділяти, насамперед, типи політичних культур на основі розрізнення політичних режимів, що породили і забезпечують їх функціонування – ліберально-демократичну, авторитарну і тоталітарну [2, с. 84-103].

Головний недолік названих та інших загальних типологій політичної культури полягає в тому, що вони не звертають належної уваги на суто національні ознаки політико-культурних систем. Метою даної статті є обґрунтування специфічних критеріїв класифікації національних політичних культур і означення на їх основі типологічних ознак вітчизняної культури.

Для обґрунтування специфічних критеріїв типології національних політичних культур, насамперед, слід чітко визначити природу і сутність національного феномену та національної політичної культури, дати дефініцію і розробити базову модель такого типу культурних систем. Ця модель включатиме політико-культурні елементи, яким властива універсальність, тобто які притаманні кожній зі зрілих національних спільнот. Народи, які стали на шлях формування суверенних націй, включатимуть ці універсалії в свій арсенал у вигляді орієнтацій та ідеалів. Однак необхідно мати на увазі, що універсалії національної політичної культури в кожній спільноті проявлятимуться своєрідно – в національній формі. На їх зміст впливає ментальність і світогляд народу, його історична

пам'ять, політичний статус, місце і роль на міжнародній арені, геополітичні й геокультурні чинники, актуальні проблеми життєдіяльності тощо.

Нація – це соціум, у якому діалектично поєднані етнічний та політичний способи самоорганізації суспільного життя. Вона існує як суверенний народ чи такий, що прагне стати ним, розбудувавши власну державу. Національна політична культура є системою власне політичних і політизованих цінностей, а її ядром – нація як цінність, тобто спільнота, що забезпечує свободу й благополуччя своїм членам. Ця культура є інформаційно-семіотичною основою функціонування національної політичної системи, процесу її відтворення і трансформації. Вона спрямовує розвиток народу на задоволення його життєвих потреб, втілення цінностей та ідеалів, що виражені в національній ідеї.

Базова модель національної політичної культури являє собою єдність властивих нації цінності-мети, цінностей-засобів та цінностей-умов її реалізації. Базовою цінністю-метою виступає сама нація, яка забезпечує своїм членам свободу, рівність та гідний рівень життя. Цінностями-засобами національної політичної культури служить мова, система культури народу, національна самосвідомість, національна держава, політичний режим, що відповідає цілям та умовам життєдіяльності народу, політична система нації загалом. Базовими цінностями-умовами виступають національна єдність, міжетнічний та міжконфесійний мир, національна безпека, толерантні і взаємовигідні стосунки з іншими народами. Система політичних цінностей нації повинна відповідати імперативу моральності й життєвим інтересам народу, його історичним традиціям, ментальності та вимогам часу. Основні компоненти базової моделі національної політичної культури відображені в її імперативах, що обґрунтовані нами в монографії «Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід» (2010) [3, с. 200-209].

Вищесказане, а також зміст інших сутнісних рис національних спільнот, дозволяє запропонувати такі специфічні критерії типології національної політичної культури:

- тип національної спільноти: політична культура етнічної, політичної, змішаної (етнополітичної чи політикоетнічної) нації;
- відповідність політичної культури національним потребам та інтересам: національно-адекватна політична культура, протонаціональна, квазінаціональна, ворожа (антинаціональна) політичні культури;
- стан та політичний статус нації: політична культура суверенної, усталеної нації; політична культура поневоленої нації; культура національно-визвольної боротьби; політична культура нації, що відроджується; політична культура нації, що трансформується тощо;
- співвідношення загальнонаціональних, групових та особистісних цінностей в національній політичній культурі: індивідуалістична, групоцентрична, націєцентрична політичні культури;

- тип національної самосвідомості та національної ідентичності: національна політична культура з нігілістичною, адекватною (нормальною), гіпертрофованою етнонаціональною ідентичністю;
- різновид національної ідеології, що домінує в суспільстві: національно-демократична, національно-радикальна (націоналістична), націонал-комуністична, націонал-соціалістична, ліберал-космополітична політичні культури;
- рівень етнонаціональної гомогенності або плюралізму: політична культура моноетнічної нації, переважно моноетнічної нації, нації з наявністю двох домінуючих етносів тощо;
- тип етнополітичних відносин, що домінує в національному організмі: культура національного домінування (шовіністична або імперська), національна політична культура етнотолерантного чи етноконфліктного характеру;
- цивілізаційна належність нації: національна культура західноєвропейського, східноєвропейського православного типу тощо.

Базові цінності політичної культури нації (етнічної, політичної, змішаної) відображаються в національній ідеї, яка містить настанову на формування певного типу нації й постійно актуалізує її. В Україні, наприклад, іде змагання між політичними силами, які відстоюють різні моделі модерної української нації. При цьому, у вітчизняному соціумі, в тому числі в науковому середовищі, немає єдності в розумінні сутності самого національного феномену. Автор статті відстоює точку зору, згідно з якою будь-яка нація є етнонаціональною спільнотою, яка постала і функціонує завдяки дії національного принципу – діалектичного поєднання етнічної та політичної самоорганізації соціуму [4, с. 79-120].

Особливістю політичної культури етнічної нації є те, що вона має глибоке історичне коріння, давні традиції; її основні політичні орієнтації закріплені в ментальних архетипах, а тому функціонують на глибинній підсвідомій основі. За таких умов політична культура характеризується високим рівнем гомогенності, стабільності й наступності. В її функціонуванні важливу роль відіграють політизовані елементи первинної етнічності – мова, давні традиції, релігія, історична пам'ять тощо.

Політична культура громадянської нації має ознаки, значною мірою протилежні до вищеописаних. Вона характеризується вищим рівнем раціональності, є здебільшого гетерогенною, менш стійкою, адже позбавлена тривалої історичної основи. Спільне проживання кількох етнічних груп в одному політичному союзі формує прошарок спільних (загальнонаціональних) цінностей та ідеалів, який, особливо в молодих націях, є відносно тонким. Більш помітну роль у політичній культурі громадянської нації відіграють етногрупові політичні культури, які конкурують між собою та із загальнонаціональними цінностями й орієнтаціями.

Етногромадянські нації поєднують у різному співвідношенні риси етнічної та громадянської націй та їх політичних культур. Якщо етнополітична нація сформована на основі культури автохтонного етносу, в загальнонаціональній політичній культурі домінуватимуть саме його цінності (культура титульного народу). В сучасному українському суспільстві розвиваються два основні етнополітичні процеси: відродження української етнічної нації, яка зазнала руйнації в минулі епохи, зростання самосвідомості та самоорганізація національних меншин та не менш складний процес формування модерної української нації на засадах конституційних цінностей.

Стосовно типології національної політичної культури за критерієм відповідності життєвим національним потребам, слід мати на увазі, що такі потреби мають об'єктивний характер, а їх осмислення є непростим завданням національної еліти. Підтвердженням цієї тези є змагання політичних сил вітчизняного соціуму навколо питання про вступ України в НАТО. Якщо у наших західних сусідів перемогла свідома настанова на входження в євроатлантичний альянс, що сприяло їх вступу в Євросоюз й утвердженню демократії, то в Україні нині відсутнє розуміння вигоди від такого членства.

В умовах втрати національного суверенітету іноземний політичний режим нав'язує поневоленому народу чужі його інтересам цінності та ідеали і намагається сформувати культуру, яка закріпить ці інтереси в його свідомості та поведінці. Ця культура (точніше, антикультура) певний час інерційно продовжує функціонування і після відновлення незалежності і суверенітету народу та його держави.

Протонаціональна політична культура властива націям, які стали на шлях суверенного розвитку, але ще не сформували повноцінний арсенал національної політичної культури. Серед причин такого стану, крім фактору часу, на її становлення істотно впливає недостатнє усвідомлення власних національних потреб та інтересів. У такій ситуації спостерігаються тривалі дебати не лише навколо доцільної форми державного правління, державного устрою тощо, а й щодо національної ідеї.

Квазінаціональна політична культура властива політичним силам, які реалізують цінності й настанови, що не відповідають національним прагненням, традиціям, мріям та ідеалам. Основними причинами такого явища є інерційне функціонування цінностей панівних іноземних режимів та брак досвіду врядування в умовах суверенного буття.

Очевидно, політична культура зрілої, усталеної і суверенної нації відрізняється від культури нації, що відроджується, і тим більше – від політико-культурної системи поневоленого народу. Мова йде не лише про відмінності в змісті ідеї нації та національної ідеї, а й про наявність (чи відсутність) національно свідомої еліти, сформованість і ефективність інфраструктури політичної культури, дієвих інститутів, які покликані протидіяти ворожій пропаганді.

Окремим типом є політична культура нації, що модернізується. У ній поєднуються традиційні, значною мірою архаїчні цінності та вартості модерної доби. Її характерними ознаками є також прояви амбівалентності – одночасне сповідування протилежних за змістом і спрямуванням настанов, орієнтацій та моделей поведінки. На заваді успішному формуванню модерної політичної культури стоять також некритично запозичені культурні зразки зарубіжного досвіду та непродумані, поспішні рішення владної еліти щодо засад національної політичної системи.

Розглядаючи політичні цінності як важливу складову національної політичної культури, ми обґрунтували модель її ціннісного трикутника [3, с. 293-299]. Суть ідеї в тому, що у функціонуванні національного організму певним чином поєднуються індивідуальні, групові та загальнонаціональні ціннісні орієнтації. Домінування однієї з цих груп обумовлює его-, групо- чи націєцентричний характер національної політичної культури. Групоцентрична національна політична культура має фрагментарний і поляризований характер, а націєцентрична – гомогенний та інтегрований. Важливо зазначити, що демократичність національної політичної культури завжди визначатиметься місцем і роллю у системі її цінностей прав і свобод людини й громадянина та прав етнічних (національних) меншин.

Можливість різного співвідношення парохіальної, підданської та активістської політичних культур з основними видами етнічної ідентичності – етнічною індиферентністю, позитивною (нормальною) етнічною ідентичністю та етнічною гіперідентичністю – в суспільних процесах наводить на думку про можливість кількох варіантів їх поєднання, а отже, існування відповідних типів національних політичних культур. Найбільш імовірними є типи, що поєднують: а) змішану, т. зв. «громадянську культуру», з позитивною (нормальною) етнонаціональною ідентичністю; б) активістську культуру з етнічною гіперідентичністю.

Національна політична культура значною мірою залежить також від домінуючого типу національної ідеології та її поєднання з іншими політичними доктринами: лібералізмом, консерватизмом, комунізмом, соціалізмом тощо. Оскільки крайніми полюсами національної ідеології є національна демократія та інтегральний націоналізм, резонно виділити відповідні типи національних культур. До інших ідеологічних типів національної політичної культури слід віднести націонал-комуністичний, націонал-соціалістичний та ліберал-космополітичний різновиди.

Ще одним специфічним критерієм типології національних політичних культур виступає тип держави, яка вирізняються структурою ареалів корінних етнічних територій, а також кількісним співвідношенням представників етнічних спільнот. Спираючись на дослідження з етнополітичної географії М. Дністрянського [1, с. 59-60], можна висловити думку, що окремими типами національних політичних культур є культури таких держав: моноетнічних (Норвегія, Португалія, Угорщина та ін.);

переважно моноетнічних (Білорусь, Румунія, Україна та ін.); з наявністю двох домінуючих етнічних ареалів (Бельгія, Кіпр та ін.); поліетнічних держав з наявністю трьох і більше ареалів корінних етносів, при кількісному переважанні одного з них (Велика Британія, Іспанія, Росія та ін.); поліетнічних держав з наявністю трьох і більше ареалів корінних етносів за відсутності домінуючого народу (Індія, Пакистан, Нігерія та ін.); поліетнічних держав переселенського типу з расово-змішаним населенням і порівняно великою часткою аборигенів (Болівія, Мексика, Перу та ін.); поліетнічних держав переселенського типу з расово-змішаним населенням і відносно невеликою часткою аборигенів (Австралія, Канада, США та ін.). Корінні народи, які населяють державу, та етнічні групи, що проживають на її території, володіють специфічними політичними субкультурами, які, в свою чергу, входять до складу загальної політичної культури нації і впливають на неї.

Розмаїття етнополітичних відносин породжує різні види етнополітичної культури, яка істотно впливає на загальну політичну культуру народу. Своєрідною є політична культура нації, якій властиві рівноправні й толерантні міжетнічні відносини. Конфліктний характер етнополітичних відносин також відобразиться на змісті й характері національної політичної культури. В поліетнічних країнах з панівною етнічною групою (нацією) формується політична культура етнополітичного домінування (імперська, шовіністична тощо).

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що типологія національних політичних культур, побудована на особливих рисах національних спільнот, має широкий набір критеріїв та ознак. Якщо охарактеризувати через призму цих ідентитетів сутнісні ознаки сучасної української політичної культури, то виявиться її складний, суперечливий зміст і характер. З одного боку, вона є політичною культурою української етнічної нації, що відроджується, з іншого – культурою, що нагромаджує (хоч і повільно) елементи культури української модерної нації етнополітичного типу.

Українська політична культура характеризується істотним егоїзмом та групоцентризмом, що обумовлює її фрагментарний характер і стоїть на заваді національній консолідації. Українську політичну культуру характеризує також низький загальний рівень національної самосвідомості, нігілістичний тип національної ідентичності, протиставлення і зіткнення національно-демократичної та націоналістичної ідеології з ліберально-космополітичною політичною культурою. В Україні продовжує функціонувати потужний пласт комуно-радянських, імперських поглядів та моделей поведінки; відсутня належна толерантність в етнополітичних відносинах. Існують також ознаки цивілізаційного розколу, пов'язаного з дією ментальних та історичних чинників.

Подальше дослідження засад типології національної політичної культури доцільно зосередити на теоретичному обґрунтуванні методики

цього процесу та типологічній характеристиці основних політичних субкультур українського суспільства.

Література:

1. **Дністрянський М. С.** Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: монографія / М. С. Дністрянський. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 490 с.
2. Политическая культура: теория и национальные модели / [К. С. Гаджиев, Д. В. Гудименко, Г. В. Каменская и др.] – М.: Интерпракс, 1994. – 352 с.
3. **Рудакевич О. М.** Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід: монографія / О. М. Рудакевич. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2010. – 456 с.
4. **Рудакевич О. М.** Національний принцип: етнополітична концепція нації: монографія / О. М. Рудакевич. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 292 с.
5. **Almond G. A.** The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations / G. A. Almond, S. Verba. – Princeton : Princeton University Press, 1963. – 375 p.
6. **Elazar D. J.** Cities of the Prarie: The Metroholitain Frontier and American Polities / D. J. Elazar. – N.J., 1970.
7. **Rosenbaum W. A.** Political Culture: Basic concepts in political science / W. A. Rosenbaum – N. Y.: Praeger publ., 1975. – 182 p.